

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA 1 (P1)

HUKURI 2010

MEMORANDAMU

TIMARAKA: 70

Memorandamu leyi yi na 5 wa tipheji.

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO**XIVUTISO XA 1**

- 1.1 Minora Mipfi ✓ (Amukela na loko mukamberiwa a tsale vito ntsena). (1)
- 1.2 U tsakisiwile hi ku saseka ka movha wa Zukwa. ✓✓ (2)
- 1.3 1.3.1 Majaha a ya twa ya n'wi tsakela/navela swinene hikwalaho ka vuxongi./Ku saseka ka yena. ✓✓ (2)
- 1.3.2 Zukwa u tsakisiwile hi vuxongi/ku saseka ka ntombi leyi. ✓✓ (2)
- 1.3.3 Ntshakalati u vile na khwiri/nyimba/u tikile/u bihile emirini/u tirhwele/a a langutele n'wana hi ku hatlisa. ✓✓ (2)
- 1.4 1.4.1 Hi swona. ✓ A a ri mbhuri/Majaha a ya n'wi navela hikwalaho ka vuxongi/ Ku saseka ka yena. ✓✓ (2)
- 1.4.2 Hi swona. ✓ U vurile leswaku nsati wa yena u lovile/ file. ✓✓ (2)
- 1.4.3 A hi swona. ✓ A a kariha ngopfu. ✓✓ (2)
- 1.5 A a lava leswaku Ntshakalati a fa, yena a ta papalata ku hakela mali ya nhlayiso wa n'wana. ✓✓ (2)
- 1.6 A a vula leswaku nandzu/n'wana i wa Zukwa. ✓✓ (2)
- 1.7 Amukela nkongomelo wun'wana na wun'wana lowu twalaka ku ya hi mongo wa xitshuriwa. Xikombiso: Vubihi hambi u byi endlela kwihi kumbe kwihi, siku rin'wana byi ta paluxeka. ✓✓ (2)
- 1.8 Amukela nhlokomhaka yin'wana na yin'wana leyi twalaka ku ya hi mongo wa xitshuriwa. Xikombiso: Vubihi a byi hakeli/Vanhu, tivoneleni loko mi teka swiboho./Muhloti wa tinyarhi ti vuya hi yena/l mhuti yo fela etinyaweni. ✓✓ (2)
- 1.9 Amukela nhlamulo yin'wana na yin'wana leyi twalaka. Xikombiso: Hileswi tata wa n'wana a aleke vutihlamuleri./A a kombisa leswaku n'wana wa kona u ta sala a swi vona swo tshikiwa hi tata wa yena. ✓✓ (2)
- 1.10 Amukela dyondzo yin'wana na yin'wana leyi twalaka ku ya hi mongo wa xitshuriwa. Xikombiso: Vubihi a byi hakeli./Ku tsandzeka ku tikhoma swa dlayisa. ✓✓ (2)
- 1.11 A a chava ku lova mali ya R500 000 leyi a yi ri ya xihlambanyo xa ku va va nga endlelani swihoxo. (Xiboho xa vutshembeki). ✓✓ (2)
- 1.12 U dlayiwile/file/lovile/khalutile. ✓ (1)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NKOMISO/NKATSAKANYO WA NDZIMA**XIVUTISO XA 2**

- NKOKA WA MAHUNGU: NKOMISO/NKATSAKANYO WU FANELE KU KATSA TIMHAKA LETI LANDZELAKA:

- Ku yingisa vatswari. ✓
- Ku tihlawulela vanghana va kahle. ✓
- Ku xiseteriwa hi vanghana. ✓
- Ku va na vutihlamuleri. ✓
- Ku nghenelela eka swihungaso/mitlangu. ✓
- Ku tsundzuka vumundzuku bya wena. ✓
- Ku tsundzuka rihanyo lerinene ra munhu. ✓
- Ku burisana na vaxavisi va byalwa mayelana na mikarhi yo pfala. ✓
- Ku burisana na vaxavisi va byalwa ku va va nga xaviseli vantshwa. ✓
- Ku tumbuluxa mihlangano yo lwa na swipyopyi. ✓

[Nkombo wa timhakankulu ntsena.]

- NKOKA WA MAHUNGU (N). ✓✓✓✓✓✓✓ (7)
- MATIRHISELO YA RIRIMI (R). ✓✓✓ (3)

❖ NXUPULO

- Eka mikomiso/mikatsakanyo leyi yi nga leha ku tlula mpimo a ku hlayiwe ku hundzisiwa hi ntlhanu wa marito ntsena.
- Mikomiso/mikatsakanyo leyi yi nga fikeleriki marito lama nga pimiwa kambe yi ri na timhaka hinkwato a yi fanelangi yi xupuriwa, yi fanele yi averiwa timaraka hinkwato.
- Swihoxo swa matirhiselo ya ririmi (ntivoririmi, mapeletelo, mahikahatelo):
  - Susa eka timaraka letinharhu ta ririmi hi ndlela leyi
  - Swihoxo swa 0 – 4: ku hava nxupulo.
  - Swihoxo swa 5 – 10: ku susiwa maraka yi1 (yin'we)
  - Swihoxo swa 11 – 15: ku susiwa timaraka ti2 (timbirhi)
  - Swihoxo swa 16 na ku tlula: ku susiwa timaraka ti3 (tinharhu)
- Tirhisa mifungo leyi nga laha hansi ku kombisa maavelo ya timaraka:
Nkoka wa mahungu = N
Matirhiselo ya ririmi = R
- Maavelo ya timaraka eka ririmi hi ku landza timhakankulu.
  - Loko ku boxiwile timhakankulu ta 1 – 3, ku averiwa maraka yin'we.
  - Loko ku boxiwile timhakankulu ta 4 – 5, ku averiwa timaraka timbirhi.
  - Loko ku boxiwile timhakankulu ta 6 – 7, ku averiwa timaraka tinharhu
- A ku susiwe maraka yin'we eka timaraka ta timhakankulu na le ka timaraka ta matirhiselo ya ririmi loko ntsengo wa marito lama nga tirhisiwa wu nga kombisiwangi kumbe wu nga ri wona.

LEMUKA: Nkomiso wa marito a wu laveki, kambe loko wu tirhisiwile wu fanele wu hlayeriwa tanihi marito lama wu yimelaka wona, (nkomiso wa **xik**. wu yimela rito "xikombiso" kasi nkomiso wa ABSA wu yimela Amalgamated Banks of South Africa).

XIYENGE XA C: NTIVORIRIMI NA MATIRHISELO YA RIRIMI**XIVUTISO XA 3**

- 3.1 3.1.1 Ntungu. ✓ (1)
- 3.1.2 (a) Ku kombisa vun'wini. ✓ (1)
(b) Ku kombisa muhlovo. ✓ (1)
- 3.1.3 Lovile. ✓ Amukela na marito yo fana na lama: hundzile emisaveni/hundzile/lova/hundzile. (1)
- 3.1.4 Ku yisa rito eka nkarhi lowu hundzeke./ Ku vumba nkarhi lowu nga hundza. ✓✓ (2)
- 3.1.5 Tatana Streicher u vurile leswaku va kamberile tinguluve ta vona kutani va kumile leswaku ku hava na yin'we leyi nga na mukhuhlwana wa tinguluve. ✓✓ (2)
- 3.1.6 Tat. ✓ (1)
- 3.1.7 Vanhu va tsundzuxiwile hi vaofisiri ku titoloveta mikhuva leyinene ya rihanyo. ✓✓ (2)
- 3.1.8 N'wana u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Loko u tsundzuka ku endla mhaka yo karhi yi endle u nga si onhakeriwa hi swa nkoka. Loko ndzi ehleketa /tsundzuka ku endla ntirho/mhaka yo karhi ndzi fanele ku hatlisa ndzi swi endla ku nga si onhaka swo karhi. ✓✓ (2)
- 3.1.9 N'wina lava mi khomiweke hi mukhuhlwana wa tinguluve, mi nga dyi swakudya na vanhu van'wana!/ Lava mi khomiweke hi mukhuhlwana wa tinguluve, mi nga dyi swakudya na vanhu van'wana!/ Lava va khomiweke hi mukhuhlwana va tinguluve va nga dyi swakudya na vanhu van'wana. (Amukela nhlamulo yin'wana na yin'wana leyi twalaka). ✓✓ (2)
- 3.1.10 Mukamberiwa u ta endla xivulwa hi rito "khomiwaka" kambe xi nyika nhlamuselo yo hambana na leyi nga eka xivulwa, leyi vulaka ku hlaseriwa hi mavabyi.

Xik. Vapfumba lava endzeleke eAfrika-Dzonga va tsakile hikwalaho ka leswi va khomiwaka hi malwandla hi vaakatiko. ✓✓ (2)
- 3.1.11 Va SA Pork Producers' Association a va kumangi **xingulubyana** ✓ hambi **xi** ri **xin'we** **lexi** khomiweke hi mukhuhlwana wa tinguluve. (1)
- 3.1.12 Na swona. ✓ (1)
- 3.1.13 Mfumo wa Mexico wu ringetile ku **vanga** ✓ mukhuhlwana lowu. ✓ (1)

- 3.2 3.2.1
- U titwa a ri na matimba[√] hikuva u khome xidlayi kasi lon'wana a nga hlomangi; u yimile hi milenge kasi lon'wana u wile./ U etlele. ^{√√}
  - Xikandza xa yena xi komba ku hlundzuka/ ku visingala. [√] Leswi swi seketeriwa hi marito ya yena yo kombisa ku tiyimisela ku dlaya. ^{√√} (timaraka tinharhu ntsena)
  - U tsakile[√] hikuva u kumile munhu loyi a a tsala vunwa hi yena^{√√}. (Amukela nhlamulo yin'wana na yin'wana leyi twalaka). (3)
- 3.2.2 I muteki/muviki wa mahungu. [√] (1)
- 3.2.3 Ekule [√] (1)
- 3.2.4 U divuriwile. [√] Swi tikomba hi mbanga exifuvuni/ musi exifuvuni na le ka xibamu/ U file.[√] (2)
- 3.2.5 U vula leswaku u ta n'wi balesela a fa/u ta n'wi dlaya/ U vula leswaku khamera ya yena a nge he yi kumi. [√] (Nhlamulo yin'we ntsena). (1)
- 3.2.6 Amukela nhlamulo yin'wana na yin'wana leyi twalaka. Xikombiso: Leswaku a tshama ehansi na loyi a n'wi khunguvanyiseke va vulavurisana kunene/ Leswaku a ya vika mhaka ya ku khunguvanyisiwa ka yena emaphoriseni. ^{√√} (Nhlamulo yin'we ntsena). (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 30
NTSENGO WA TIMARAKA: 70